

אוניברסיטת בר-אילן

אינטראקציות אם-ילד/ה בזמן סיפור בעל פה

שרון שטייאר לוי

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר

בבית-הספר לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן

תשע"ה

רמת גן

תקציר

בני אדם מספרים סיפורים משחר הימים כדרך להבנת עולמם. קבוצות של אנשים נהגו לשבת סביב המדורה ולהאזין כאשר מְסַפֵּר הסיפורים חולק מעשיות אפופות מסתורין, מנחות, מרפאות ומבדרות. המאזינים ומספר הסיפורים השתתפו בחוויה אשר חיברה אותם למשפחה, לשבט ולאומה, דרך העבר וההווה ולקראת העתיד (Gersie & King, 1990). חוקרים גורסים כי לסיפורים ואגדות תפקידים רבים, בניהם העברת ההיסטוריה התרבותית והמשפחתית, ביטוי רגשות, מידע אישי ותקשורת של ערכים וידע (Aurela, 1977; Pellowski, 1995; Hughes, 2006; Curenton, 1993; Brems, 1987). בהתאם לכך הציע ראיסה (Reissa, 1989) כי הסיפור בעל פה כפעילות משפחתית, תורם להבניית המשמעות המשפחתית ולהבנה של העולם החברתי.

מסקירת הספרות עלה כי עד כה מחקרים בתחום הסיפורים בעל פה התמקדו בהקשרים תרבותיים (גולומב, 2011; סוקולובסקי, 2013; Glimps, Simon & Ashton, 1995; Bettelheim, 1977;) ופסיכולוגיים (Brems, 1933; Cook, Taylor, & Silverman, 2004; Fiese et al, 1995). מחקרים בתחום האוריינות התמקדו בעיקר בהבדלי מיצב, כאשר הסיפור בעל פה נמצא כמפצה על היעדר סביבה אוריינית בקרב משפחות מעוטות יכולת (Malo & Bullard, 2000). כמו כן נעשה שימוש בסיפור בעל פה ככלי מחקרי לבחינת יחסי הורה-ילד (ברנסקי, 1999). כלומר עד כה טרם נבחנה האינטראקציה הסיפורית עצמה, בהקשר הטבעי בה היא מתקיימת, מתוך כוונה לאתר היבטים שונים העולים מעצם קיומה. לאור זאת, מטרתו המרכזית של המחקר הנוכחי הייתה לאפיין אינטראקציות של סיפורים המסופרים בעל פה בהקשר המשפחתי היום יומי. לצורך כך תועדו בווידיאו אינטראקציות של שמונה אמהות עם ילדיהן בגילאי שלוש עד חמש שנים בזמן פעילות משותפת של סיפור בעל פה וכן נערכו ראיונות עם האמהות בנוגע לאמונותיהן ותפיסותיהן אודות השימוש בסיפורים מסוג זה בהקשר ההורי. הראיונות כללו חלק מאזכר במהלכו צפו האמהות בקטעים נבחרים מתוך האינטראקציות.

נתוני המחקר שועתקו ונותחו בהתאם לגישת התיאוריה המעוגנת בשדה (Grounded theory), במסגרתה החוקר מגיע לשדה עם שאלת מחקר כללית והתיאוריה נבנית באופן אינדוקטיבי, תוך כדי איסוף הנתונים וניתוחם (בן יהושע, 2001; Strauss & Corbin, 1990; Maykut & Morehouse, 1994; Hutchinson, 1988). במהלך עבודת ניתוח הנתונים נערך חיפוש אחר תמות מרכזיות שחזרו על עצמן, תוך תיאור ואפיון שלהן (גבתון, 2001). מניתוח התצפיות והראיונות עלו שבע תמות מרכזיות אשר כללו תתי תמות המרכיבות אותן: (1) הסיפור ככלי השלכתי חינוכי (תתי תמות: תכנים חינוכיים מופשטים, תכנים חינוכיים התנהגותיים); (2) הסיפור ככלי תקשורתי (תתי תמות: תקשורת, שותפות); (3) הסיפור ככלי השלכתי רגשי (תתי תמות: עיבוד רגשי, בסיס בטוח, התניית אהבה); (4) הסיפור כמחבר בין עולמות (תתי תמות: דמיון ושוני, לראות ולהיראות); (5) אינטימיות (תתי תמות: אינטימיות בתכנים ובאינטראקציה, מרחב אישי לילד/ה); (6) יצירתיות (תתי תמות: בתוכן ובביצוע); ו-(7) העברה בין דורית.

הסיפורים בעל פה, כפי שתועדו ונותחו במחקר זה, ציירו תמונה של אינטראקציה ייחודית והדדית הטומנת בחובה תהליכים משמעותיים של חיברות. התמות "הסיפור ככלי חינוכי", "כלי תקשורת" ו"כלי רגשי" הדגימו כיצד האמהות הביאו אל תוך הסיפורים מסרים חינוכיים, התנהגותיים, רגשיים ותקשורתיים אשר שיקפו אמונות, ערכים ומסורת ובכך למעשה הפכו את הסיפור בעל פה לאסטרטגיה הורית של חיברות. הילדים היו פעילים בתהליכים אלו, הביעו את רצונותיהם, שאלו שאלות ולעיתים אף הובילו את האינטראקציה. התמה "מפגש בין עולמות" הדגימה את מורכבותם של תהליכי החיברות, כאשר נוצר מפגש ייחודי בין עולם האם לעולם הילד, על קווי הדמיון והשוני ביניהם. התמות "אינטימיות" ו"יצירתיות" הדגימו את האווירה הייחודית הנוצרת באינטראקציה זו, המאופיינת בהנאה משותפת אשר נבעה הן מהזמן ייחודי המוקדש למערכת היחסים בין האם לילדה והן מהאפשרויות היצירתיות הגלומות בה. לבסוף, התמה "העברה בין דורית", אשר חשפה את מקורות נטייתן של האמהות לספר סיפורים בעל פה, חיזקה את היות הסיפור בעל פה דוגמא לאופן בו תהליכי חיברות אלה מתמשכים ומועברים מדור לדור.

בדיון הובא יישום של תוצאות מחקר זה על מימדיו השונים של מודל תיאורטי בנושא החיברות שהוצע על ידי גרוסק ודוידוב (Grusec & Davidov, 2010). המודל מביא נקודת מבט כוללת על חיברות ומאגד בתוכו גישות שונות תחת חמישה מימדים מובחנים: הגנה (Protection), הדדיות (Reciprocity), שליטה (Control), למידה מכוונת (Guided learning), והשתתפות בקבוצה (Group participation). כל מימד משקף תהליך ייחודי של אינטראקציה בין סוכני החיברות המרכזיים (לרוב ההורים) והילדה, במהלכו נרכשות מיומנויות ונטיות חברתיות-רגשיות נבדלות. אינטגרציה בין המימדים משקפת צדדים שונים של מערכת יחסי הורה-ילדה, כאשר כל מימד מספק לילדה הזדמנות שונה ללמוד אודות עולמו/ה החברתי ולפתח כישורים הנחוצים להסתגלות/ה. המימדים השונים באו לידי ביטוי בכל אחת מהתמות שנמצאו במחקר זה, כאשר התמה "יצירתיות" הייתה שזורה בכולם ושיקפה את האופן בו תהליכי החיברות מתקיימים באינטראקציה.

גורם משמעותי אשר עלה במחקר הנוכחי כמחזק תהליכי חיברות והופך את הסיפור בעל פה לכלי בידי ההורים, הנו **המודעות ההורית** לאפשרויות הגלומות באינטראקציה מסוג זה. האמהות אשר השתתפו במחקר זה נבדלו אחת מהשנייה ברמת המודעות שהפגינו למשמעויות האינטראקציה הסיפורית מעבר לקיומה ברמה היום יומית העכשווית. כיוון שהשימוש בסיפור בעל פה ככלי מובחן בעל מטרה מוגדרת, נעשה בעיקר במסגרת טיפולית (Painter, Cook & Silverman, 1999; Cook, Taylor, & Silverman, 2004), החידוש היישומי המוצע בעקבות תוצאות מחקר זה, הנו הנגשת הסיפור בעל פה לאוכלוסיות מגוונות של הורים, ככלי הנועד לקדם מטרות חיברות שונות ולעזור בהתמודדויות הוריות יומיומיות. כל זאת באמצעות הדרכה המותאמת לצרכיהם המגוונים של ההורים והילדים, בהתאם לתרבות אליה שייכים. זאת ועוד, מרכיב המודעות ההורית אשר נמצא במחקר וחסרונו במודל התיאורטי הקיים, מעידים על הצורך להרחיב את הידע התיאורטי אודותיו בכדי להבין את תרומתו לתהליכי חיברות המתקיימים במסגרת המשפחה.